

review article
received: 2015-11-29

UDC 929Vivante:323.1(450)

O POZNAVANJU ANGELA VIVANTEJA PRI SLOVENCIH

Branko MARUŠIČ

Raziskovalna postaja ZRC SAZU, Nova Gorica, Delpinova 10, 5000 Nova Gorica
e-mail: branko.marusic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Tržaški publicist Angelo Vivante je s svojimi objavami in zlasti s knjigo Irredentismo adriatico (Firenze 1912) analiziral po njegovem zgrešene cilje italijanskega irredentizma. Opozoril je na narodnostne probleme prostora zlasti ob severovzhodnih mejah Jadranskega morja, poskušal dokazati, da je prihodnost tega ozemlja le v povezavi s severovzhodnim zaledjem (Hinterland) in da je vključitev narodnostno mešanega ozemlja Avstrijskega primorja k Italiji gospodarsko in kulturno neustrezna rešitev. Članek je namenjen poznavanju Vivantejevega dela pri Slovencih in je lahko opora za bodoče študije slovensko-italijanskih odnosov pred letom 1918.

Ključne besede: Vivante, irredentizem, socializem, avstromarksizem, Avstrijsko Primorje, Hinterland, Slovenci

SULLA CONOSCENZA DEL ANGELO VIVANTE PRESSO I SLOVENI

SINTESI

Con le sue pubblicazioni e soprattutto con il libro Irredentismo adriatico il pubblicista triestino Angelo Vivante analizzò gli obiettivi dell'irredentismo italiano che riteneva sbagliati. Vivante richiamò l'attenzione sui problemi etnici, specialmente su quelli presenti sulle sponde nordorientali dell'Adriatico, ed affermò che il futuro di questi territori è strettamente legato alle sue retroterre (Hinterland). L'annessione all'Italia del Litorale austriaco, territorio etnicamente misto, rappresenta per Vivante una soluzione economicamente ed culturalmente non conveniente. Il saggio è una rassegna delle risonanze delle idee di Vivante presso gli Sloveni ed è un appoggio di base per le future ricerche dei rapporti tra Sloveni ed italiani prima del 1918.

Parole chiave: Vivante, irredentismo, socialismo, austromarxismo, Litorale austriaco, Hinterland, Sloveni

UVOD

Angelo Vivante je bil rojen 11. avgusta 1869 v Trstu v premožni in vplivni židovski družini. Oče Felice je bil industrialec in je med drugim predsedoval tudi tržaški družbi, ki je upravljala med letoma 1885 in 1901 s predilnico v Ajdovščini; pri teh poslih pa sin Angelo ni sodeloval. Židovski skupnosti je pripadala tudi njegova mati Emilia Levi. Osnovno šolo ter gimnazijo je obiskoval v Trstu, študiral je pravo in promoviral na univerzi v Bologni (1891). Med letoma 1900 in 1906 je stopil v krog sodelavcev italijansko nacionalistično usmerjenega tržaškega dnevnika *Il Piccolo* in bil urednik dnevnika *Il Piccolo della Sera*. Še pred iztekom tega sodelovanja se je pričel približevati socialističnemu gibanju in objavljati anonimne članke v tržaškem socialističnem glasilu *Il Lavoratore*. Na prelomu med letoma 1906–1907 je tudi prišel k temu listu, ki je od aprila 1907 izhajal kot dnevnik. Že kot časnika je od 1902 obiskoval krožke za socialne študije, ki jih je organizirala italijanska socialistična stranka v Trstu. Povsem se je preusmeril v socialistično gibanje in se posvetil študiju političnih, gospodarskih in nacionalnih problemov Trsta, zlasti potem, ko je zaradi nesoglasij prekinil svoje delovanje v socialistični stranki in prenehal kot urednik njenega glasila *Il Lavoratore*. Svoje izsledke je posredoval v objavo milanski *Critica sociale*, osrednjemu socialističnemu glasilu *Avanti* in firenškimi revijam *La Voce* in *L'Unità*. *Problemi della vita italiana*. V teh objavah se je predstavil kot poglobljen poznavalec ekonomskih, socialnih in nacionalnih problemov Trsta in njegove okolice. Svoja spoznanja je gradil na marksizmu v avstrijskem državnem okviru. Njegovi razpravi v firenški reviji *La Voce* o ekonomskem vzgibu tržaškega iredentizma (1910) in o tržaških nacionalnih in gospodarskih soočanjih (1912), sta napovedali izid knjige *I iredentismo adriatico* s podnaslovom *Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani*. Izšla je ob izteku koledarske zime leta 1912 pri firenški založbi *La Voce*. Dvesto strani obsegajoča knjiga, katere vsebina je porazdeljena na širi poglavja (prvi dve poglavji nimata naslova, tretje je naslovljeno kot *Il fattore nazionale*, četrto pa kot *Il fattore economico*), je družbena in gospodarska zgodovina Trsta in njegove širše okolice. Napisal jo je avstromarksist, zato je bilo delo polemično do italijanskega iredentizma, ki očitno narodnostnega problema na območju severovzhodnega Jadrana ni priznaval. Italijani liberalno-nacionalistične opredelitve so Vivantejevo knjigo odklonili. Svoje pravo mesto in oceno je v pregledu razvoja političnih misli in dejanj zadnjih dveh stoletij, na ozemlju, na italijanski strani imenovanem Venezia Giulia oziroma La Porta orientale, da bi se tako izognili uradnemu imenu Avstrijsko primorje, zlasti v italijanski historiografiji dobila šele po drugi svetovni vojni, ko so knjigo o jadranskem ireden-

tizmu v italijanski državi štirikrat ponatisnili.¹ Vivanteju pa je svoje znanstvene objave namenilo veliko število italijanskih avtorjev (Elio Apih, Marina Cattaruzza, Enzo Colotti, Camillo Daneo, Anna Millo, Fulvio Salimbeni, Carlo Schiffrer in drugi).

VIVANTEJEVA KNJIGA O JADRANSKEM IREDENTIZMU

Knjiga je pravzaprav namenjena obravnavi slovanско-italijanskih odnosov ob Jadranu od 18. stoletja dalje pa vse do časa pred prvo svetovno vojno, ko so se razmerja močno zaostila in dobila značaj mednarodnih razsežnosti. Razlaga problema ima globoko ozadje z gospodarskimi in socialnimi razsežnostmi. Vivantejeva graja iredentizma in njegovih ciljev (aneksija k Italiji) pa temelji na ugotovitvi, da ni nobene kulturne in civilizacijske prednosti Italijanov nad jadranskimi Slovani, ki so tod ob Italijanih enakovredni družbeni činitelj. Vsako etnično razkosavanje ozemelj, kjer žive stoletja drug ob drugem Slovani in Italijani ni možno, ker je razvoj obale in Trsta – kozmopolitskega in avtonomnega – vezan predvsem na vzhodno in na severovzhodno zaledje/Hinterland (nemško oznako uporablja tudi Vivante). Edina protagonista narodnostnega konflikta ob Jadranu sta slovanski in italijanski živelj. Nemci pri tem niso udeleženi in avstrijska oblast ni krivec za družbeni dvig slovanstva ob severovzhodnih obalah Jadrana, pač pa tiče razlogi za narodnostni preporod v družbenoekonomskem razvoju Evrope in sveta. V medetničnih odnosih govori Vivante o Slovanih, a vendar ločuje med Slovenci in Hrvati, zato je možno in potrebno govoriti tudi o Vivanteju in Slovencih, o razmerju, ki ima nekaj vidikov in več značilnosti.

V polemiki z italijansko stranjo pa so Vivantejeva stališča mnogokrat ustrezala tudi slovenskemu nacionalističnemu taboru, da je svojo protiiaredentistično in predvsem na narodnostnem postulatju grajeno argumentacijo podkrepil v dolga leta trajajočih polemikah, ki so svoj višek dosegle ob koncu in po koncu prve svetovne vojne. Čeprav je Vivante pri ozemeljskem opredeljevanju dajal prednost zaledju, pa je reševal vprašanja sožitja in razvoja na etnično mešanem severnojadranskem prostoru na internacionalistični osnovi, na način, ki ga je prvič, a ne da bi bilo posebno učinkovito, začrtalo že gibanje romantičnih tržaških intelektualcev pred letom 1848 (krog ob reviji *La Favilla*). Trst naj bi ustvaril model sožitja med sosednjimi narodi, imel naj bi povezovalno vlogo in služil naj bi predvsem svojem severovzhodnemu zaledju. Prav zato je bila zamisel iz časa okoli leta 1848 o Trstu, pristanišču »bodoče Slavije«, že ob nastanku v nesoglasju z narodnostno sestavino italijanskega risorgimenta in še toliko bolj kasneje z italijansko nacionalistično združevalno politiko ter iz nje izvira-

1 Leta 1954 v Firencah (izd. Parenti), leta 1984 v Trstu (izd. Italo Svevo), leta 1997 v Genovi (izd. Graphos-Campetto). Leta 2012 je izšla v Gorici (izd. Simone Volpato) faksimilirana izdaja. Z ljubljansko izdajo (1945) vred je bila knjiga petkrat ponatisnjena.

jočega iredentizma. Zato si je Vivante nakopal kritiko italijanskih nacionalistov in knjiga *Trieste* (1914) Ruggera Timeusa Faura, je odgovor na Vivantejeva stališča o sožitju. V italijanski javnosti so Timeusova in sorodna stališča postala prevladujoča in jih ni mogel ublažiti niti glas intelektualcev okoli firenške revije *La Voce* ali pa posameznikov, kot je bil v svojem *Il mio carso* Scipio Slataper, s knjigo, ki je izšla istega leta in pri isti založbi kot Vivantejeva.

Publicistika o jadranskem problemu, imenovanem tudi tržaško vprašanje, je bila v tistih časih kar številna in ni odveč dodati, da je leta 1912 izšlo v Gorici delo Slovenca Karla Slanca *Avstrijski Jugoslovani in morje*.² Slanc, ki je bil sledil socialističnim usmeritvam, pa se ni mogel otresti liberalnega in narodnostnega vpliva pri razlagi razmerja, ki ga Slovenci gojijo in ki naj bi ga v bodoče gojili do morja.

Leta 1914 so nekateri Vivantejevi že objavljeni članki izšli v Milanu v knjižici *Dal covo dei traditori*. Vstop Italije v vojno na strani antantnih sil, maja leta 1915, sta mu porušila ideale o sožitju in poslabšala že načeto duševno zdravje. Komaj 46 let star, je 1. julija 1915 napravil v Trstu samomor. Umrli je v času cenzure avstrijskega vojnega absolutizma, za smrt »hudega nasprotnika italijanskega iredentizma« so izvedeli Slovenci iz delavskega oziroma sindikalnega glasila.³

KAKO SO SLOVENCİ SPREJEMALI VIVANTEJEVO KNJIGO?

V času, ko je prvič izšel Vivantejev *Jadranski iredentizem*, je vladalo napeto družbenopolitično vzdušje v svetovnih in v državnih okvirih. Imperialistična delitev sveta še ni bila dokončana tudi zaradi novih sil, ki so pri delitvi hotele sodelovati. Italija se je v letih 1911–1912 borila proti Turčiji za kolonialne posesti v severni Afriki, v letih 1912–1913 sta dve vojni ustvarili nove razmere na Balkanu. Imperialistični cilji Italije pa so bili usmerjeni tudi na balkanski polotok in pri njih uresničevanju naj bi pomembno vlogo odigral Trst s svojim bližnjim zaledjem tudi kot zadnja etapa v dolgoletnih prizadevanjih za združitev italijanskih ozemelj. Tako je tudi mogoče razumeti, da so se na Primorskem, v tako imenovani Juljski krajini, v desetletju pred prvo svetovno vojno razvneli nacionalni boji. Nekakšen višek so dosegli zlasti v dolgotrajnih polemikah ob problemu ustanovitve italijanske univerze v Avstriji. Toda italijanska javnost, tako v Avstro-Ogrski kot v Kraljevini Italiji, ni bila enotna v pogledih na usmeritev italijanske državne politike

ter tudi v odnosih do sosednjih Slovanov. Podobno velja tudi za Slovence, ki jih politične razmere, zlasti pa pritiski močnih sosedov, niso vznemirjali le v primorskih deželah, marveč tudi severnih narodnostnih mejah. V začetku leta 1912 je nastalo radikalno in jugoslovansko usmerjeno preporodovsko gibanje. Za trialistično preureditev Avstrije sta se sporazumno zavzemali katoliška Slovenska ljudska stranka in hrvaška stranka prava, potem ko niso uspeli načrti politike »novega kurza«, ko naj bi se Hrvati in Slovenci povezali z italijanskimi nacionalisti zoper nemški imperializem. Ta je meril na srednjeevropsko koncepcijo razvoja (Mitteleuropa). Svoja pota so hodili slovenski socialisti, ki so prav zaradi domnevnega spopada nacionalizmov – lokalnih in večjih ozemeljskih ter državnih razsežnosti – opozarjali na sožitje in internacionalno zavest, podobno kot je pisal Angelo Vivante.

Slovenci, zlasti v Avstrijskem primorju, so Vivanteja poznali še pred letom 1912 predvsem kot pisca člankov v socialističnem glasilu *Il Lavoratore* in kot socialističnega aktivista. Tako je mogoče v slovenskem tisku zaslediti vest, da se je med letoma 1906 in 1907, Angelo Vivante vključil v politični boj za splošno in enako volilno pravico,⁴ in da je bil ob demonstracijah za italijansko univerzo v Trstu, sredi novembra leta 1907, krajši čas priprt.⁵ Večjo pozornost je vzbudila polemična objava tržaškega dnevnika *Il Piccolo*, ki jo je namenil Vivantejevemu članku v rimskem *Avanti* (17. 6. 1909).⁶ Vivante se je namreč ob tržaških mestnih volitvah dotaknil tudi slovansko-italijanskega sožitja v mestu in je tržaškemu dnevniku povedal »par grenkih resnic«. Zato si je list na vse načine prizadeval, da bi pobil izvajanja dr. Vivanteja.⁷ Slovenski tisk je tudi poročal o Vivantejevem pričevanju na procesu v Reggio Emiliji decembra 1919 v pravdi med tržaškim časnikom *Il Lavoratore* in emilijskim nacionalističnim glasilom *La Voce del Popolo*. Vivante je kot priča izjavil (kar je imelo v časopisni vesti edini poudarek), kako ni v Trstu nevarnosti, da bi se Italijani poslovenili, dogajalo pa se je ravno obratno, da so se poitalijanili Slovenci.⁸

Pri Slovencih je izid Vivantejeve knjige naletel na odmev že kmalu po izidu. Njeno vsebino je že sredi aprila 1912 v treh nadaljevanjih predstavil tržaški dnevnik *Edinost* in uvodoma zapisal: »Znani italijanski socijaldemokratski publicist Angelo Vivante je pod naslovom *Irredentismo adriatico*, contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani (Jadranski iredentizem, prispevek k razpravi o avstrijsko-italijanskih razmerah) spisal knjigo, v kateri razpravlja sicer s svojega socia-

2 Knjiga je izšla v Gorici, skoraj sočasno kot Vivantejev *Jadranski iredentizem*. Avtorjev uvod v to knjigo nosi datum februar 1912, Vladimir Knafliča uvod v Slančevo knjigo pa 1. marec 1912.

3 Delavec (Ljubljana), 10. 7. 1915, št. 35; Železničar (Trst), 1. 8. 1915, št. 15–16.

4 Edinost, 28. 12. 1906, št. 356; Rdeči prapor, 11. 1. 1907, št. 2.

5 Edinost, 15. 11. 1907, št. 314; Slovenec 15. 11. 1907, št. 264.

6 Edinost, 25. 6. 1909, št. 177.

7 Edinost, 1. 7. 1909, št. 183. Več o tem procesu glej Millo, 1998, 192–197.

8 Slovenski narod, 16. 12. 1910; Rdeči prapor, 4. 11. 2011, št. 1.

lističnega stališča pa vendar popolnoma objektivno o razmerju med Italijani in Slovani v takozvani 'Regione Giulia', to je v našem Primorju.«⁹ Nepodpisani pisec je prikazal vsebino knjige, ki govori predvsem o razvoju v 19. stoletju in navedel temeljna Vivantejeva spoznanja kot: »Edini prvi etnični narodni spor v Julijski pokrajini je italijansko-slovanski.«¹⁰ Navedel je nato Vivantejevo trditev: »Slovanske elemente se more zasledovati tu že v predrimski dobi.« Sledi še ugotovitev: »Narodna borba v Primorju je torej v svojih temeljih boj za nadaljevanje, oziroma razrušenje teh dveh procesov [soočanje podrejenega slovanskega na eni in družbeno višje stoječega romanskega elementa na drugi strani], s pomočjo katerih se je in se v velikem delu še vzdržava nadvladje Italijanov nad Slovani.«¹¹ Poročevalec je izbral iz vsebine knjige še nekaj primerov, da bi bolj podkrepil aktualnost Vivantejeva pisanja v prid družbenopolitične dejavnosti Slovencev. Časopisno poročilo pa zaključuje: »Podali smo nekatere misli iz velevažne Vivantejeve knjige, s čemer pa še nikakor ni rečeno, da smo podali izčrpno vse ono, kar bi utegnili zanimati našo javnost. V knjigi je nabranih toliko statističnih in zgodovinskih podatkov, da bo vsakomur, ki se pri nas peča z javnimi vprašanji, služila v neprecenljiv in bogat vir.«¹²

Skoraj sočasno je s črko c. podpisani pisec v dnevniku *Dan* pisal o Vivantejevi knjigi v članku *Resnična in pametna beseda o italijansko-slovenskem razmerju*.¹³ Začenja kritično: »Ako pogledamo današnji politični boj med Slovenci in Italijani v Primorju, moramo priznati, da je v velikih točkah na obeh straneh zgrešen! Ost narodnega odpora bi morala biti uperjena le na eno stran proti vedno naraščajočemu nemškemu življu. To dejsvo se pa vse premalo upošteva. Zato pa je razvesljiv pojav, ako se tudi iz italijanskih vrst oglasi mož in poštenjak, ki odločno ter odkrito obsoja smer sedanje politike.« Vivanteja označuje kot sociologa, po političnem prepričanju socialista, ki je pokazal, »kako visoko stoji italijanska duševna inteligenca nad kričači in onimi, ki so vzeli v zakup narodnostno idejo.« Izpostavil je zlasti Vivantejevo misel, da »Italija avstrijskim Italijanom ne more napraviti večje usluge, nego, da se častno in pošteno izjavi, da v nobenem slučaju, niti na temelju kakršnokoli dogodkov ne stremlji za aneksijo avstrijske obale Adrijanskega morja.« Socialistična *Zarja* pa je izid knjige komentirala: »Nedavno tega je sodr. Vivante pokazal vso gospodarsko in politično revščino laškega iredentizma, ki je nesmiselna, gospodarskim in političnim argumentom zoprna sanjarija peščice italijanskih ideologov in pa napihnjeno strašilo

avstrijskega militarizma, ki snema avstrijskemu ljudstvu pod to pretvezo kožo z živega telesa.«¹⁴

Angelo Vivante je s svojo knjigo postajal za slovensko /slovansko stran – dotikal se je, kot že povedano, tudi problema istrskih in kvarnerskih Hrvatov – garancija za utrditev programa slovenskega političnega gibanja na Primorskem, ki se je nenehno srečevalo s pogramom in dejanji italijanskega nacionalnega tabora v deželah Avstrijskega primorja. Pri tem je užival, kljub antiklerikalizmu, ki ga je pokazal, tudi podporo slovenskega katoliškega političnega gibanja. Tako je tudi dnevnik *Slovenec* opazil izid knjige »laškega publicista«, ki ga pa idejno ni opredelil. Pač pa je na kratko povzel vsebino knjige, »ki se peča z iredentizmom in razmerjem Italijanov do sosednjih slovanskih narodov. Vivante pobija mišljenje iredentistov, da bi italijanski živelj v Primorju, kdaj mogel pogoltniti tamošnje Slovence in Hrvate. Za laž proglašata tudi trditve italijanskih listov, češ, da so Slovenci in Hrvati v Primorju samo pritepenci; ta naroda imata ondi krasno prošlost. Laž je tudi, da so Slovani gospodarsko in kulturno brez pomena. Na Goriškem je med Slovenci mnogo manj analfabetov, nego med Italijani. Hrvaškega analfabetizma v Istri pa so krivi Italijani, ker jim zavirajo pota v šolo. Gospodarsko moč so Slovenci v Trstu pokazali s svojimi denanimi zavodi. Trst sam, tudi ako bi pripadel Italiji, bi moral pasti, ker bi ne imel za sabo zaledja, iz katerega bi se mogla razvijati njegova trgovina. Trst mora rasti samo v Avstriji in ker ne more ustaviti vedno večjega pritoka slovenskega življa, naj se z njim prijateljsko sporazume.«¹⁵ Tudi goriški katoliški tednik *Gorica* je priznal vrednost Vivantejevega pisanja, ko je zapisal: »Da so te stvari res take, a jih le naši someščani ne vidijo, o tem se lahko prcpričamo tudi drugod. Časnikar Angelo Vivante je napisal letos zaninivo knjigo 'Adrijanski iredentizem', ki je izšla v Florenci. Mož je bil svoj čas v kompetentnosti v tem oziru. Vivante je proučil v Trstu prav dobro razmere in odnošaje med Italijani in Slovenci, ima tudi dobro ter ostro oko za opazovanje. Ker stanuje sedaj že več časa v Italiji, tudi ni misliti, da bi stal pod vplivom kake primorsko-laške klike, ampak le napisal svoje opazke s popolnim prepričanjem. Konstatira med drugim tudi, da se Slovenec prav kmalu nauči italijanščine, italijanski proletarec pa ne zna slovenščine. Kdo je bolj inteligenten je pač vsakemu jasno. Prav pošteno zafrkne Vivante naše goriške kričače, ki se dero vedno in vedno na naše ljudi, češ, pojdite v Ljubljano in Zagreb, tu v naši hiši, v Gorici, smo mi gospodarji. Pisatelj pravi: 'La casa nostra fu ed è in realtà casa comune'.¹⁶ Tako tudi je. To so besede, ki

9 Edinost, 12. 4. 1912, št. 102.

10 Edinost, 13. 4. 1912, št. 103.

11 Edinost, prav tam.

12 Edinost, 20. 4. 1912, št. 110.

13 Dan, 13. 4. 1912, št. 103.

14 Zarja, 21. 6. 1912, št. 312.

15 Slovenec, 11. 5. 1912, št. 108. Kasneje, ko je Slovenec pisal o iredentizmu (Slovenec, 22. 8. 1912, št. 191), ni mogel zaobiti Vivanteja, ki ga je označil, da je »laški socialdemokratski publicist«.

16 Parafrazirana Vivantejeva misel.

imajo gotovo malo več verjetnosti kot pa kokodakanje kakega mlekozobnega fantiča, čigar oče je prišel pred desetletji iz Grgarja, a fanté misli, da je rojeno v Rimu. Te besede naj si zapomnijo tudi 'laboranti' pri Corriere-ju [*Il Corriere friulano*], ki študirajo, kaj je občina in njeno bistvo.¹⁷

Vivante je postajal poslej nekakšno priporočilo v polemikah z italijansko stranjo.¹⁸ Tako se je Vivante vpletel tudi v polemiko, ali naj se na goriški gimnaziji kot izbirna predmeta uvedeta francoščina ali slovenščina in sodil, da je pravzaprav temeljno vprašanje, ki iz polemike izvira: »ali ni koristno znanje slovenščine goriškim Italijanom?«¹⁹ Veliko je bilo primerov, da so Vivantejevi pogledi služili dokazovanju slovenske prisotnosti na Primorskem v polemiki z nacional liberalno usmerjenimi Italijani, zlasti iredentisti. Ko je po Goriškem kolesaril časnikar lista *Difesa* iz Benetk, je ugotavljal navzočnost Slovencev in nato z objavo svojih »terenskih«²⁰ zaznav potrdil to, kar je zapisal Vivante v svoji knjigi, da je moč asimilacije Slovencev na Goriškem izčrpana.²¹ Ta trditev Vivanteja in ugotovitev 'La casa nostra fu ed è in realtà casa comune' je bila uporabljena kot argumentacija slovenskega tiska v polemiki z italijanskimi nacionalnimi liberalci.²² Vivantejevo pisanje je bilo kot pričanje vključeno v polemiko ob mestnih volitvah v Gorici²³ in v razpravah o tako imenovanem »tržaškem vprašanju«, ²⁴ Bogumil Vošnjak (B. V.) ga je citiral v drobnem komentarju o slovenskem narodnostnem razvoju.²⁵

O Vivantejevi knjigi pa se je že kmalu po njenem izidu razpravljalo tudi v dunajskem državnem zboru (poslanski zbornici) in sicer 27. junija 1912, ko je tržaški poslanec dr. Giorgio Pitacco v proračunski razpravi govoril tudi o nekakšnem zapostavljanju Italijanov pri državnih službah in o prednostih, ki jih daje država pri takem podeljevanju Slovanom. Ob branju govora je poslanec, dr. Matko Laginja, omenil Vivantejevo knjigo, ki je napisana v za Slovane prijaznem duhu in smo mu zato hvaležni (»für die Slawen sehr günstig geschriebenen Buche. Wir sind ihm auch denkbar dafür!«).²⁶ Le nekaj dni zatem, 2. julija 1912, je o Vivantejevi knjigi govoril v odgovoru na poslanska nastopa Pitacca in juž-

nega Tirolca, Guida De Gentilija, tudi tržaški slovenski poslanec dr. Otokar Rybář. Vivanteja je predstavil kot časnikarja in politika. Sodil je, da je knjiga o Jadranskem iredentizmu, zaradi svoje resničnosti, objektivnosti in temeljitosti, mojstrsko delo, napisano v italijanščini, izdano pa v Firencah. V govoru je ob problemu zapostavljanja Italijanov povzel tudi Vivantejeve ugotovitve na 146. strani njegove knjige. Vivante na tem mestu sodi, da ni šolstvo največja obtožba italijanskih nacionalistov zoper avstrijsko vlado, pač pa slovanska urbanizacija s tem, da imajo Slovani pri pridobivanju javnih služb prednost pred Italijani. Pri tem Vivante navaja Alessandra Manzoni, in sicer misel iz romana *Zaročenca*, če namreč ne poznaš vseh dejstev, lahko storiš tudi neprimerno krivico (rojaki Lucije, junakinje romana so delali krivico don Rodrigu, ker so sodili, da je kriv za zlo usodo Renza). V danem primeru se godi krivica avstrijski oblasti.²⁷

Prvo strokovno oceno Vivantejeve knjige, ki je podpisana s polnim imenom avtorja in je prišla iz slovenskih vrst, je napisal Vladimir Knaflič, takrat koncipient v odvetniški pisarni dr. Henrika Tume v Gorici. Vključil jo je v opombo pod črto v besedilu spomenice za univerzo v Trstu, naslovljene na slovensko javnost. Knaflič je bil kratek, ko je sodil, da gre za »epohalno delo«, da je pri njenem nastajanju sodeloval tudi Henrik Tuma in da so podatki iz knjige vključeni tudi med argumentacijo, ki jo vsebuje že omenjena spomenica za univerzo v Trstu (Knaflič, 1912, 12).²⁸ Vivanteja je citiral v povezavi z asimilacijo Slovencev/Slovanov in njih preobrazbo iz kmečkega v delavski, obrtniški, trgovski stan itd. Pomembna mu je bila tudi Vivantejeva ugotovitev: »Prvi in glavni vzrok za takozvano slovansko invazijo je napredujoče izpreminjanje Slovencev iz agrarnega v agrarno-industrijskega naroda.« (Knaflič, 1912, 14–15, 17–18) Knaflič se je še oglasil z razpravo *Italijanski Trst?* Tokrat je bil do Vivanteja skeptičen in neprijazen. V svojem znanem spisu, piše Knaflič, Vivante priznava: »Slovenci so na pohodu! Italijanom odpira oči, je njihov kulturni delavec prve vrste in nam zato nevaren. Le iz splošno etičnega stališča ga moramo pozdravljati. Govori resni-

17 Gorica, 3. 9. 1912, št. 71.

18 Na primer: *Edinost*, 24. 4. 1912, št. 114; *Soča*, 14. 9. 1912, št. 105.

19 *Edinost*, 9. 5. 1912, št. 129; *Učiteljski tovariš*, 7. 6. 1912, št. 23. Vivante je o tem pisal v *La voce dei insegnanti* (Trst, 1911–1912).

20 *Soča*, 5. 9. 1912, št. 101.

21 *Soča*, 5. 4. 1913, št. 36; *Edinost*, 27. 6. 1915, št. 176.

22 *Soča*, 28. 3. 1914, št. 16.

23 *Edinost*, 26. 3. 1914, št. 53. Tržaško vprašanje je splet dogodkov povezanih z državno pripadnostjo Trsta. Nastajalo je v letih pred prvo svetovno vojno, problem svetovne politike pa je postalo predvsem po drugi svetovni vojni.

24 *Soča*, 19. 9. 1912, št. 107.

25 Stenographische Protokolle über di Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1912. XXI. Session, IV. Band, Wien 1912, str. 4861; *Edinost*, 30. 6. 1912, št. 181.

26 Stenographische Protokolle über di Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1912. XXI. Session, IV. Band, Wien 1912, str. 4988–4992; *Edinost*, 7. 7. 1912, št. 188; *Soča*, 9. 7. 1912, št. 77; Rustja, 2003, 230–239. Objavi govora v uradnih zapisnikih (Stenographische Protokolle ...) in v časniku *Edinost* (1912, št. 188–191) se razlikujeta.

27 Besedilo spomenice je pred tem izšlo v *Soči* (1912, št. 88–92). Citirano Vivantejevo besedilo o izvorniku (str. 121) glasi: »Ecco dunque il fattore iniziale e centrale della cosiddetta invasione slava, essere la trasformazione progressiva dello slavismo giuliano e finitimo da agrario in agrario-industriale.«

co. Italijani ga pa smatrajo za izdajico in ga odklanjajo.« (Knaflič, 1912, 435)

Tuma, ki je Vivanteju pomagal pri ustvarjanju knjige, kar je ta potrdil v opombi pod črto na strani 122, se na izid knjige ni posebej odzval. Vivante je poznavanje slovenskih problemov, za študij katerih je imel na voljo le literaturo, napisano v slovenščini in nemščini, dopolnil s podatki Tumovega neobjavljenega dela »lavoro inedito«. ²⁸ Tuma je Vivantejevo delo ocenil kasneje kot »izvrstno razpravo« (ausgezeichnete Abhandlung) (Marušič, Rozman, 2011, 39, 82), in sicer v besedilu spomene Jugoslovanske socialdemokratske stranke (Trst, 1. julij 1917), pripravljeni za obravnavo na nameravanem mirovnem socialističnem kongresu v Stockholmu. Tuma je problem sobivanja in družbenega razvoja ob severnih obalah Jadranskega morja v duhu hkratnega uveljavljanja jugoslovanske ideje in avstromarksizma pet let pred Vivantejem prikazal v brošuri *Jugoslovanska ideja in Slovenci* (Gorica 1907): »Prihodnost vsekakor mora pokazati, da brez združene slovensko-hrvatske-srbske Ilirije, ne more biti Avstrije« (str. 48). Tuma je rešitev spoznal v avstromarksistični podonavsko-panonski skupnosti, močnemu braniku zoper ozemeljske pretenzije italijanskega iredentizma. Njegov zapozneli odmev na Vivantejevo knjigo bi lahko razumeli tudi kot osebno zadrego, ker ga je deset let mlajši in politično podobno usmerjeni avtor prehitel. V svojih spominih *Iz mojega življenja* (Ljubljana 1937) se Tuma Vivanteja ni posebej spomnil. Pač pa je to storil Rudolf Golouh, ki je zapisal, da je Vivante s svojo »znano, obširno in znanstveno objektivno knjigo o Jadranskem iredentizmu« razburil italijanske šoviniste, ki so ga zato besno napadali (Golouh, 1966, 27). Ivan Regent ga omenja kot pisca, ki je znal »teoretsko in opravičiti in razložiti« odnos italijanskih in jugoslovanskih socialistov do narodnega vprašanja na Primorskem in v Istri (Regent, 1967, 62).

Vivantejevi pogledi na razmerje in na odnose Trsta z njegovim zaledjem (»Toda ne glede na to in kakorkoli že, naj se izvede bodoča državna ureditev južnih Slovanov, je gotovo, da je politična ločitev Julijske krajine od njenega zaledja ena tistih možnosti, proti katerim se bodo morali južni Slovani z vsemi silami boriti. Julijska krajina je namreč njihovo najbližje in najnaravnejše izhodišče na morje. Res je sicer, da je zaledje/Hinterland bolj neobhodno potrebno Julijski krajini kot je Julijska

krajina potrebna svojemu zaledju/Hinterlandu. Toda interesi tega zaledja – tudi samo ekonomski – so dovolj močni, da bi se zaradi njih zaledje zoperstavilo proti priključitvi Julijske krajine k Italiji.« /Vivante, 1912, 201/) so bili v delnem sozvočju s slovenskim/jugoslovanskim utemeljevanjem državnih zahodnih meja na mednarodnih forumih po končani prvi in drugi svetovni vojni. Tako je leta 1917 Jugoslovanski odbor, ki je deloval izven Avstro-Ogrske in so v njem sodelovali tudi Slovenci, poskrbel za izid Vivantejeve knjige v francoskem prevodu kot *L'Irrédentisme Adriatique*. Knjigo, ki je izšla leta 1917 v Ženevi, je prevedel hrvaški publicist in diplomat Lujo Vojnović, prevod je podpisal s psevdonimom Tergestinus.

Proti koncu prve svetovne vojne in zlasti po njej je predvsem z reševanjem »jugoslovanskega vprašanja« postala Vivantejeva knjiga močan argument za dokazovanje slovenske navzočnosti ob Jadranu. Tako citirajo Vivanteja, ko je treba reševati demografske probleme, ²⁹ posestne razmere v Istri, ³⁰ splošna dejstva iz slovensko-italijanskih razmerij, ³¹ ko se objavijo ocene knjig o tržaškem vprašanju, ³² o stališču Vivanteja, da je politika Italije, njenega nacionalizma glede novih ozemelj ob Jadranu ekonomsko absurdna, ³³ veliko je kratkih opozoril na knjigo, ³⁴ iz knjige vzetih citatov, ³⁵ kakor tudi v obsojanju italijanske manjšinske politike, ko je stopal Vivante zopet v ospredje. ³⁶ Mariborski dnevnik *Tabor*, glasilo Samostojne demokratske stranke, je v članku psevdonimnega avtorja (L. Jadranov) z naslovom *Poglavje o Jadranu*, ³⁷ objavil daljši povzetek Vivantejeve knjige. O njem pa so bile objavljene tudi neresnične besede kot: »Kar je na kratko povedano v tem članku, je na široko obdelal pokojni dr. Vivante v svoji knjigi o Slovincih. Vivante je bil po rodu in narodnosti Italijan. Da more sam brez pristranskega vpliva od ene ali druge strani spoznati resnico o Slovincih, se je že v zrelih letih naučil slovenščine in je potem temeljito študiral gospodarsko, politično in socialno življenje Slovencev, njih literaturo in umetnost ter znanstveno delo, sado-ve svojih študij je pa zbral v omenjeni knjigi. Če bi jo njegovi rojaki pazno brali, bi morala pravljica o nekulturnosti Slovencev skopneti kakor sneg ob pomladnem solncu.« ³⁸ Med vsemi temi objavami, v katerih se Vivante na kratko ali pa nekoliko bolj obširno omenja ter tudi tistimi, ki so ji sledile, je treba opozoriti na članek Lava

28 Dovolj je le omeniti, da je Vivante med ustvarjalci slovenskega javnega življenja naštel: Janeza Bleiweisa, Juraja Dobrilo, Matijo Kavčiča, Vincenca Ferrerija Kluna (pozna ga kot Kluma), Jerneja Kopitarja, Jerneja Legata, Frana Miklošiča, Franceta Prešerna, Primoža Trubarja, Henrika Tumo, Jovana Vesela Koseskega).

29 Slovenec, 22. 7. 1916, št. 166.

30 Slovenec, 15. 6. 1916, št. 136.

31 Edinost, 1. 10. 1916, št. 273;

32 Edinost, 20. 3. 1917, št. 79; 3. 11. 1917, št. 305.

33 Slovenec, 26. 10. 1918, št. 247.

34 Slovenski narod, 31. 8. 1919, št. 203; 23. 12. 1920, št. 295; Jutro, 28. 12. 1930, št. 299.

35 Slovenski narod, 13. 5. 1919, št. 111.

36 Edinost, 4. 10. 1923, št. 236.

37 Poglavje o Jadranu. Tabor, 1920, št. 36–42.

38 Naprej, 9. 8. 1919, št. 180.

Čermelja *Mitos o predvojnem italijanskem iredentizmu na Primorskem*.³⁹ Čermelj v njem opozarja na aktualnost Vivantejeve knjige in na potrebo, da bi jo prevedli v slovenski ali srbohrvaški jezik in napisali izvirno slovensko študijo o iredentizmu. Jožko Žiberna je za svojo razpravo o Trstu⁴⁰ uporabil francosko izdajo Vivanteja, ker očitno ni imel v Ljubljani na voljo italijanskega izvirnika.

Kot povedano je Vivantejevo besedilo postalo opora pri jugoslovanskih/slovenskih mejnih predlogih tudi po drugi svetovni vojni. Še pred koncem vojne je *Ljudska pravica* (urejal jo je dr. Aleš Bebler) povzela po britanskem *Observerju* vest, da je Vivante politik, njegovo knjigo, ki je takrat nastala, naj bi takratna italijanska vlada Ivanojeja Bonomija (1944–1945) zaplenila, ker očitno ni bila v skladu s tedanjimi italijanskimi stališči o poteku nove meje z Jugoslavijo.⁴¹ Leta 1945 je izšla pri očitno ad hoc ustanovljeni založniški hiši Giulia v Ljubljani druga italijanska izdaja *Jadranskega iredentizma*. Istočasno z izvirnikom je izšla knjiga v Ljubljani v krajših in samostojnih povzetkih v angleškem in ruskem jeziku.⁴²

Zgodovinar Fran Zwitter je o drugi, ljubljanski izdaji sodil, da žal nima predgovora, sicer pa »daje še danes kljub nekaterim zastarelim vidikom, ki izhajajo iz avtorjevega avstromarksističnega gledišča, najbolj točno celotno sliko razvoja problema iredentizma, nacionalnega problema in ekonomskega problema Trsta v zadnjem stoletju avstrijske vlade.« (Zwitter, 1949, 279) Profesor Zwitter je po petnajstih letih sodil, da »skica Angela Vivanteja [...] še ni našla naslednika.« (Zwitter, 1962, 83) Podobno je sodila Milica Kacin Wohinz, ko je zapisala: »Za nacionalna in gospodarska vprašanja Trsta pred prvo svetovno vojno je še dandanes najbolj celovito delo A. Vivanteja *Iredentismo adriatico*, ki je prvič izšlo 1912. leta v Firencah, potem ko je bilo po dvajsetletni prepovedi l. 1954 ponovno ponatisnjeno.« (Kacin Wohinz, 1972, 404)

Željo Čermelja, da bi dobili daljšo študijo o Vivanteju in iredentizmu so prvi začeli izpolnjevati hrvaški poznavalci problema s člankom Ive Mihovilovića, ki se je z objavo razprave v zagrebški reviji *Republika* (2/1946, št. 9–10) spomnil tridesetletnice Vivantejeve smrti. Članek je povzel v slovenskem jeziku Andrej Budal.⁴³ Mihovilovićev članek ni znanstveno delo pač pa zrcali podobo časa, v katerem je bil napisan. Leta 1949 je v 94 podlistkih izšel v *Primorskem dnevniku* (št. 113–214) v prevodu Alojza Rebule prevod celotnega Vivantejevega iredentizma. Izpolnila se je tako želja dr. Lava Čermelja, žal pa se v tržaškem slovenskem dnevniku takrat niso odločili za knjižno objavo.

V publicističnih, strokovnih in znanstvenih objavah o zgodovini zahodnega slovenskega obmejnega ozemlja se pogosto omenja Vivantejevo ime. Ivo Juvančič je tako ugotavljal, da je bil Vivante prvi, »ki je temeljiteje razpravljal o iredentizmu« (Juvančič, 1960; Juvančič, 1996, 149–162). V njegovo delo se je poglobil Boris M. Gombač, ki je eno podpoglavje svoje knjige *Trst-Trieste – dve imeni, ena identiteta* (Trst 1993) naslovil *Iz izdajalskih logov ali historiografija Angela Vivanteja* (str. 65–71). Gombač je v analizi Vivantejeve knjige ugotavljal: »Vivante je pravzaprav želel dokazati, da je bil tako eksploziven razvoj Trsta v zadnjih dveh stoletjih predvsem in edina zasluga usmerjene in načrtovane avstrijske politike. Argumentacijo te trditve je podal na dveh ravneh: z analizo gospodarske rasti in vloge tržaškega pristanišča in z analizo narodne sestave mesta in Primorja [...] Nihče mu v tem zaprtem mestu ni odputil, da se je izneveril pravilom igre in odkril uzakonjene tabuje.« (Gombač, 1993, 65, 71) Jože Pirjevec je sodil, da ima Vivantejeva knjiga »močan protiiredentističen ton in zagovarja nacionalno sožitje v kozmopolitskem in avtonomnem Trstu« (Pirjevec, 2007, 359). Darko Darovec je knjigo opredelil kot »dokumentarno znanstveno delo« (Darovec, 2008, 200). Marta Verginella pa je opozorila, da je Vivante opravil »osamljen zgodovinospisni podvig« v vzdušju z narodnostnimi elementi navdahnjenega pisanja in študija zgodovine obmejnega prostora, kjer so se »prvi odmiki od narodnoobrambnega zgodovinospisja pojavili na prehodu iz 19. v 20. stoletje, predvsem v intelektualnem okolju, ki se je oblikovalo v stiku z avstromarksizmom in je gojilo iskrene univerzalistične vrednote« (Verginella, 2010, 211). Zadnji daljši in temeljit odmev na življenje in delo Angela Vivanteja je prispeval Salvator Žitko v svoji doslej še neobjavljeni doktorski disertaciji *Nacionalni in politični antagonizem v Istru v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899–1910)* (Koper 2014). Vsega tega raznovrstnega in na Vivanteja nanašajočega se gradiva ne bomo navajali, vredno je le omeniti, da je bil v slovenskem jeziku objavljen članek Gina Brazzadura *Za sodobno kulturo ob meji. Nekaj aktualnih misli o Vivantejevem Jadranskem iredentizmu*, o delu, ki govori o mirnem sožitju, ki lahko rodi nove človeške vrednote in je zato knjiga »aktualna še danes« (Brazzadura, 1986, 12). Ob stoletnici izida *Jadranskega iredentizma* sta na strokovnem srečanju v Trstu (20. april 2012) z referatoma sodelovala tržaška Slovenca Borut Klabjan in Marta Verginella.

V dopolnilo povedanega je treba omeniti, da je Vivanteja pogostokrat omenjal ali pa obravnaval tudi

39 Misel in delo, 2/1936, 294–301.

40 Trst, Sodobnost, 6/1938, 294–303, 411–423.

41 Ljudska pravica, 17. 3. 1945, št. 9.

42 Ob navajanju teh dveh povzetkov Svetozar Ilešič zapiše, da je Vivante na podlagi stvarnih dejstev ugotavljal, da pomeni ločitev Trsta od zaledja in njegova priključitev Italiji »gospodarski nesmisel« (Ilešič, 1946, 193).

43 Angelo Vivante. Razgledi, 2/19478, št. 3–4, str. 81–84.

dnevni tisk⁴⁴, na slovenskem zahodu, tako pri slovenski skupnosti v Italiji (na primer *Primorski dnevnik*⁴⁵), kot v matični domovini (na primer *Primorske novice*⁴⁶). Vivantejevi biografski podatki pa so zapisani v *Slovenskem biografskem leksikonu*, v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu*, v *Enciklopediji Slovenije*, v leksikonu *Osebnosti*. Veliki slovenski biografski leksikon in tudi v osmem zvezku *Enciklopedije Jugoslavije* (1971) ter v *Istarski enciklopediji* (2005).

ZAKLJUČEK

Zagotovo so Hrvati vsaj kar zadeva seznanjanja z Vivantejem prehiteli Slovence. Temeljito razpravo je o njem napisal Dragovan Šepić (*Zbornik Historijskog instituta JAZU*, zv. 7, Zagreb 1954). Milan Rakovac je objavil prevod knjige, ki je z naslovom *Jadranski iredentizam* izšla v Zagrebu leta 2002. Prevodu sta dodani poleg daljše uvodne besede prevajalca tudi še študiji Petra Strčića *Vivanteov pristup talijanskome iredentizmu* in Ulderica Bernardija razmišljanje o vključevanju alpsko-jadranskega sveta v Evropo. Še pred izidom prevoda se je Rakovac vpraševal v podlistku *Jadranski iredentizam*,⁴⁷ zakaj niti Slovenci in niti Hrvati niso prevedli Vivantejeve knjige. Poskušal je odgovoriti s trditvijo, da je bil Vivante nasprotnik vseh nacionalizmov in da je bil prepričan, kako bo narodnostno meša-

ni obmejni prostor doživel svoj razcvet le v sožitju ne pa v premagovanju enega nacionalizma nad drugim; očitno je tudi prezrl Rebulov prevod iz leta 1949. Namen tega pisanja o poznavanju Vivanteja pri Slovencih pa nima namena, da bi se podrobneje dotaknil odziva Hrvatov na poglede tega tržaškega protiiredentista in avstromarksista.

Tudi Vivantejeva knjiga sodi med tiste objave, ki so italijanske bralce seznanjale s Slovenci. Ni jih ravno veliko. V prvem desetletju 20. stoletja so take preglede poleg Vivanteja napisali še Ignazio Brezina (*I nostri vicini slavi*, Firenze 1915), Franco Caburi (*Italiani e Jugoslavi nell'Adriatico*, Milano 1918), Virginio Gayda, *Gli Slavi della Venezia Giulia*, Milano 1915), Francesco Musoni (*Gli Sloveni*, Milano 1917), Attilio Tamaro (*Italiani e Slavi nel l' Adriatico*, Roma 1916). Izvirno delo je tudi delo slovenskega avtorja, v Trstu rojenega publicista Cecilija Urbana, s pravim imenom Ludvik Oblak. Decembra leta 1916 je vstopil v srbsko vojsko in nato deloval v srbski diplomatski službi. Od jeseni leta 1923 do smrti je živel v Sovjetski zvezi. Leta 1919 je v Rimu pri založbi časnika *La Russia nuova* objavil 93 strani obsegajočo knjigo *Sloveni ed il movimento jugoslavo. Italia-Serbia*. Urban je cenil Vivantejevo delo, saj mu je, kot piše v knjigi, odkrilo tudi manj znana dejstva iz preteklosti, nepoznane ljudi in ideje minulega časa (str. 12), iz njega je črpal zlasti statistične podatke (str. 36).

44 Na primer: Slovenski poročevalec, 8. in 23. 3. 1946, št. 57 in 60.

45 Na primer: Primorski dnevnik, 10. 8. 1945, št. 76; 23. 7. 1954, št. 173; 15. 4. 2012, št. 89.

46 Na primer: Primorske novice, 6. 8. 1999, št. 60; 18. 5. 2012, št. 113.

47 Primorske novice, 19. 5. 1995, št. 39.

ABOUT THE KNOWLEDGE OF ANGELO VIVANTE AMONG SLOVENES

Branko MARUŠIČ

Raziskovalna postaja ZRC SAZU, Nova Gorica, Delpinova 10, 5000 Nova Gorica
e-mail: branko.marusic@guest.arnes.si

SUMMARY

Lawyer and publicist Angelo Vivante (1869-1915) came from a wealthy Jewish family of Trieste. From the beginning of his public activity in the Trieste national-liberal camp he transferred to the socialist side. In polemics with irredentism, he emphasized the aspect of the Austrian Littoral as an ethnically mixed area, in which the basic relationship is that between the Romance and Slavic (Slovenians and Croats) population and where the first want to master the situation and build a path to the future on the basis of their historical rights, and their social and civilizational force. Vivante is therefore against irredentism. As an Austro-Marxist, he saw economic and cultural future and the progression of Trieste with its surroundings, in conjunction with its north-east hinterland (the Danube, the Balkans). This paper focuses primarily on the understanding and perception of Vivante's views among the Slovenian public. His book was highly rated among Slovenes because it is a critical judgment handed down on irredentism, because it recognized the values of Slovenian political struggle on the Littoral, and because it treated Slovenes as an equal partner, placing them alongside the Italians. Vivante's book has served the Slovenian / Yugoslav side in the negotiations for the determination of the Italian-Yugoslav borders after the First and after the Second World War.

This overview article is part of an extensive research program on the Slovene-Italian relations in the 19th and 20th centuries.

Keywords: Vivante, irredentism, socialism, austromarxism, Austrian Littoral, Hinterland, Slovenes

VIRI IN LITERATURA

- Dan, Ljubljana, 1912.
 Delavec, Ljubljana, 1915.
 Jutro, Ljubljana, 1930.
 Ljudska pravica, 1945.
 Naprej, Ljubljana, 1920.
 Primorski dnevnik, Trst, 1945, 1949, 1954.
 Primorske novice, Koper, 1990, 1995, 2012.
 Rdeči prapor, Ljubljana, 1907, 1911.
 Slovenec, Ljubljana, 1907, 1912, 1916, 1918.
 Slovenski narod, Ljubljana, 1910, 1912, 1920.
 Tabor, Maribor, 1920.
 Učiteljski tovariš, Ljubljana, 1912.
 Zarja, Ljubljana, 1912.
 Železničar, Trst, 1915.
- Brazzaduro, G. (1986):** *Za sodobno kulturo ob meji. Nekaj aktualnih misli o Vivantejevem Jadranskem iredentizmu.* Most, 22, 73–74, 12–15.
- Darovec, D. (2008):** Kratka zgodovina Istre. Koper.
- Golouh, R. (1966):** Pol stoletja spominov. Ljubljana, Panorama političnih bojov slovenskega naroda.
- Gombač, B. (1993):** Trst-Trieste – dve imeni, ena identiteta. Trst.
- Ilešič, S. (1946):** Pregled nove književnosti o naših mejnih. Geografski vestnik, 18, 187–195.
- Kacin Wohinz, M. (1972):** Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921. Maribor, Trst.
- Juvančič, I. (1960):** Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije. Razprave in gradivo, 1, 135–149.
- Juvančič, I. (1996):** Ponatis v Zahodno sosedstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne. Ljubljana.
- Knaflič, V. (1912):** Vseučilišče v Trst! Spomenica slovenski javnosti. Gorica.
- Marušič, B., Rozman, F. (2011):** Stockholmska spomenica Henrika Tume. Ljubljana, Zgodovinski inštitut ZRC SAZU.
- Millo, A. (1998):** Storia di una borghesia. A famiglia Vivante a Trieste dall'emporio alla grande guerra. Gorizia, LEG.
- Pirjevec, J. (2007):** »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana.
- Regent, I. (1967):** Spomini. Ljubljana.
- Rustja, P. (2003):** Otokar Rybář v dunajskem parlamentu. 2. Trst, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Slanc, K. (1912):** Avstrijski Jugoslovani in morje. Gorica, Goriška tiskarna A. Gabršček.
- Tuma, H. (1907):** Jugoslovanska ideja in Slovenci. Gorica.
- Urban, C. O. (1919):** Sloveni ed il movimento jugoslavo. Italia-Serbia, »La Russia nuova«. Roma.
- Verginella, M. (2010):** Zgodovinenje slovensko-italijanske meje in obmejnega prostora. Acta Histriae, 18, 1–2.
- Vivante, A. (1912):** Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti austroitaliani. Firenze, Libreria della Voce.
- Zwitter, F. (1962):** Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana.
- Zwitter, F. (1949):** Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta: 1942–1947. Zgodovinski časopis, 2/3, 259–324.
- Žitko, S. (2014):** Nacionalni in politični antagonizem v Istri v času zasedanja istrskega deželnege zbora v Kopru (1899–1910). Doktorska disertacija. Koper.